

Marko Nikezić, *Srpska krhka vertikala*, izd. Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2003, str. 343.

Iz višegodišnje diplomatske službe, kao član najviših partijskih foruma u Srbiji i Jugoslaviji, Marko Nikezić (1921.-1991.) je došao 1968. na čelo Saveza komunističke Srbije sa rizičnom reputacijom "zapadnjaka", u vrijeme ispunjeno bumom događajima, koji su imali dvije interpretacije i sadržavali dvije opcije: definitivno napuštanje sovjetske formule ili njeno prihvatanje. Druga je značila suzbijanje svakog nagovještaja alternative državnom socijalizmu i političkom monopolu. Pitanje formule nije bilo samo doktrinarno pitanje, već i pitanje materijalnih interesa, svijesti i mentaliteta.

Okolnosti koje su M. Nikezića dovele na čelo SKS bile su determinirane prethodnim dramatičnim vrenjima, tenzijama i političkim lomovima. Na unutarnjem planu, pored započete privredne reforme 1965., uklanjanja A. Rankovića i s tim povezanog nastupa Dobrice Ćosića, tu je bila i studentska pobuna 1968. godine, a na vanjskom planu – ulazak trupa Varšavskog pakta u Čehoslovačku. Nikezić nije došao sa nekim posebnim programom. Dolazak je smatran avanturom, a on "novim čovekom". U vrijeme sazrijevanja krize u SKJ, društvu i državi, u okviru mogućeg, stvarao je postepeno alternativu: modernizacija privrede; demokratizacija političkog života, dosljedni federalizam u Jugoslaviji i SKJ; otvaranje prema svijetu. Razmišljao je o jugoslavenskoj zajednici sa svim njeim razlikama, a identitet Srbije otkrivao s one strane siromaštva, nasilja i straha. Zajedno sa ljudima slične orijentacije u Jugoslaviji, viđen je kao alternativa državnom socijalizmu i nacionalizmu, restaljinizaciji Partije i recentralizaciji države. Nakon osude partijskog rukovodstva u Hrvatskoj zbog tamošnjeg masovnog nacionalnog pokreta, koju je pratila žestoka represija, pod udar je došlo i srpsko partijsko rukovodstvo. Ne samo zbog svoje otvorene rezerve prema obračunu u Hrvatskoj, ali i zbog te rezerve. Kvalificirano kao tehno-kratsko, liberalističko, prozapadno - što je značilo i: antisamoupravno, prokapitalističko, sovjetsko-fobsko, to rukovodstvo sa Nikezićem, činilo je prepreku za uspostavu novog odnosa snaga u Jugoslaviji. Nikezić je bio markiran kao nosilac koncepcije suprotne ideologiji SKJ, optužen za napuštanje klasnih pozicija, podrivanje vodeće uloge SK i prodor liberalizma. Oznaka za njegovu koncepciju imala je u osnovi ideju izvorno suprotnu ideji komunizma. Liberalizam je implicirao građansko društvo i privrženost

vrijednostima zapadnoevropske civilizacije. Nakon četverodnevni razgovora Tita sa srbijanskim političkim vrhom, u oktobru 1972. Nikezić je podnio ostavku. Na sopstveni zahtjev, kasnije je penzionisan. Revolucija je opet "jela svoju djecu".

Poslije duge kampanje protiv srpskih liberala, a potom njihovog prećutkivanja, kao neizbježnog uvoda u falsificiranje, ovo je prvi izbor iz tekstova Marka Nikezića iz perioda kada se nalazio na čelu SK Srbije. Najveći dio knjige čine interna, a manji dio javna Nikezićeva istupanja. Svoja izlaganja uvijek je sam pisao. Mnogo je govorio, što je bio način i posljedica pokušaja otvaranja SKJ i uspostavljanja stalnog dijaloga u Partiji i u društvu. Izlaganja koja su uvrštena u ovu knjigu su i nastala u razgovorima sa privrednicima i stručnjacima, naučnicima, novinarima, studentima i mladim ljudima uopšte, sudijama, visokim oficirima, policajcima, sa predstavnicima republičkih partijskih rukovodstava u zemlji. Nikezićeva lična dokumentacija, o kojoj se, prema njegovoj vlastitoj želji, starala dr. Latinka Perović, njenom odlukom ušla je kao poseban fond, pod nazivom *Srpski liberali 1969-1972*, u Državni arhiv Slovenije. Nova saznanja i iskustva modificiraju shvatanje prohujalog razdoblja i otkrivaju zanemarene sadržaje. Nikezić je znao da kaže: "Knjige se pišu naknadno, a istorija se odigrava".

Knjigu je priredila dr. Latinka Perović koja je ujedno i autor uvodne, izuzetne studije *"Na tragu srpske liberalne tradicije – ko su i šta su bili srpski liberali sedamdesetih godina XX veka"*. I sama je nekad bila visoki srbijanski političar liberalne orijentacije iz šezdesetih godina prošlog stoljeća: *"Želja nam je bila da se oslobodimo žiga unitarizma i centralizma. Ideja je bila: uspostavljanje mostova sa svim republikama, uvek razgovor, a ne konfrontacija, zatim modernizacija"*. U Jugoslaviji se proces napuštanja formule sovjetske države i društva od 1948. odvijao pod snažnim spoljnim pritiskom, ali i uz permanentne unutarnje oscilacije. Od početka je ovaj proces bio dihotoman: sačuvati neovisnost Jugoslavije ne napuštajući primarne karakteristike sovjetske formule kao jedino realne socijalističke formule i postepeno napuštati te karakteristike da bi se dugoročno očuvala i neovisnost zemlje. Napuštanje ove dihotomije vremenom je postalo neizbježno. Međutim, za razliku od prethodnih kriza, kada je moglo biti i privremeno, krajem šezdesetih godina je trebalo biti definitivno. To je ključ ne samo za čitanje ove knjige, nego i za pojavu Nikezića na vodećem mjestu u SK Srbije. On je, po dr. L. Perović, bio na tragu one, istina manjinske i implicitne, interpretacije sukoba sa Staljinom, koja je trebala da označi sukcesivno udaljavanje od sovjetskog modela s ciljem da se on u perspektivi napusti. Nikezić je "tačka na onoj krhkoj vertikali u političkoj i društvenoj istoriji koja je sistematski zanemarivana". O svojoj viziji je govorio: "Sigurno je da su me svi oni koji su bili za državni socijalizam smatrali prozapadnim čovekom. Ja sebe nisam tako video, ali sam mislio da su prozapadne formule-svetske formu-

le. Antirus, svakako, nisam bio". Upozoravao je da se više ne treba vraćati ideologiji sovjetske države: "Ona puca po svim šavovima". Sukob sa Staljinom, uz antifašističku borbu u Drugom svjetskom ratu, smatrao je glavnim činom izlaska Jugoslavije iz provincijalnog položaja u svijet. Osjećao je također i da ishod sukoba iz 1948. objektivno nije mogao odmah biti izvjestan, kao i da, ni tada ni kasnije, nije ovisio od dubine skepse, intelektualne hrabrosti i dalekovidosti pojedinaca. Bio je to, još uvijek samo nezavidan rad za maglovitu budućnost. Strategija postupnosti nije bila izraz malograđanskog oportunitizma, već realne procjene međunarodnog položaja zemlje i odnosa snaga u Partiji i u društvu. "Mislio sam", govorio je Nikezić, "da treba ići vrlo oprezno, vrlo načelno, obavezno uz saglasnost vodećih ljudi u Srbiji. Takođe, obavezno uz saglasnost Tita". U toku svog mandata kretao se u okviru granica realnog. U njegovom timu postojale su razlike, dok se stvaralo uvjerenje da je on, kao čelnik SK Srbije, opasnost za vodeću ulogu Partije u Jugoslaviji i opstanak zemlje, odnosno Tita, koji je sve to oličavao.

Nikezićevi pogledi na srpski nacionalizam određuju u znatnoj mjeri i njegova politička težišta. Borba sa tim nacionalizmom za njega je, u osnovi, bila borba za novu koncepciju "ne mislim da je to pitanje mera, to je pitanje politike". Nijedan od jugoslavenskih naroda, pa ni srpski, ne bi mogao, po njemu, zaštititi svoj interes u centralističkoj i birokratski uređenoj zajednici, jer "svaki birokratski centralizam morao bi se osloniti na jedan najsnažniji nacionalizam ili koaliciju nacionalizama". Promjene u srpskom društvu vidio je kao postepeno ali istrajno prevladavanje zaostalosti i, kroz to, mijenjanje navika i mentaliteta, što i jeste najteža i najdublja revolucija u ljudskoj historiji. Prilikom službenog boravka u BiH 1970. ustvrdio je da Srbi u Hrvatskoj i BiH žive u uslovima istinske ravnopravnosti sa drugim narodima: "Upravo zbog toga bi svaka pretenzija na staranje o svim Srbima u Jugoslaviji iz SR Srbije bio čist nacionalizam". U razgovoru sa Titom u oktobru 1972., pored ostalog, je rekao: "Za četiri godine rada sadašnjeg Centralnog komiteta glavno političko pitanje bila je borba sa velikosrpskim nacionalistima. Ono i ostaje takvo. To u stvari ni nije jedno pitanje. U njemu se prelamaju sva pitanja srpskog društva u fazi socijalističke revolucije. Rešava se, rekao bih, ko će koga u Srbiji". Antizapadnjaštvo je bilo jedno od karakteristika srpskog nacionalizma.

Srbija se teško pokretala na napuštanje famozne sovjetske formule, prihvatajući samo promjene bez diranja suštine. Ona je, po Nikeziću, sporo reagirala na promjene ne samo zbog svoje ekonomske nerazvijenosti, nego je u pitanju "mnogo više stvar identifikacije, koja je duboka u srpskom narodu sa Jugoslavijom, sa svim državama koje je srpski narod imao, uključujući i dve Jugoslavije". Modernizacija je često suviše neodređen pojam, ali je tada ona u Srbiji značila subverziju, koja još mentalno nije bila spremna da prihvati i podrži Nikezića. Zaostalost je bila dio njenog identite-

ta. Nikezić je znao da su demokratske tradicije na Balkanu i u Srbiji bile male, da je vladavini prava bilo suprostavljeno običajno pravo, koje je bilo u "duhu naroda" pa se orijentirao na jačanje institucija, što su, pak, pratile unutarnje protivrječnosti. Spora u unutarnjim reformama, Srbija je bila rezervirana prema reformama Federacije. Političke razlike u srpskom rukovodstvu, kojima je priznavan nivo konceptijskih razlika izrazile su se preko Dragoslava Markovića i Marka Nikezića. U političkom sukobu početkom sedamdesetih godina radilo se o dva pitanja koncepcije razvitka: SK i karakter demokratije; i nacionalno pitanje i karakter Jugoslavije. Razlike su se manifestirale na konkretnim pitanjima: kadrovi iz revolucije i mladi obrazovani ljudi koji su ulazili u politički život; tehnička i humanistička inteligencija; represivne mjere; odnos prema Titu. U pripremi obračuna sa partijskim vrhom u Srbiji i u samom raspletu ovo posljednje pitanje imalo je zasebno mjesto. Do otvorene podjele u tom rukovodstvu došlo je nakon XXI sjednice Predsjedništva SKJ. Tito se priklonio onoj strani kojoj je objektivno pripadao – ideologijom i vlašću; sa kojom je bio identificiran. Putem koji je tada sama izabrala, Srbija je išla nepovratno do kraja XX stoljeća. Alternativa je zaboravljena. Nužno je poimanje prošlosti kao složenosti.

Srbija je nakon oktobra 1972. ušla u razdoblje staljinističkih čistki. Pominjane su različite cifre smjenjenih u privredi, institucijama kulture i sredstvima informiranja, u opštinama i državnim organima. Iz članstva SKJ Nikezić je u aprilu 1974. isključen. Svaka ustavna promjena izazivala je najžešći otpor u Srbiji, ali nijedan takav kao Ustav iz 1974. koji je bio posljednji pokušaj održanja Jugoslavije kao složene države. Politička osuda bilo kojeg historijskog fenomena, pa i fenomena komunizma, ne može da zamijeni potrebu njegovog objašnjenja. U ovom posljednjem je upravo sadržan i glavni razlog za nastanak ove knjige. Što je vremenska distanca manja, dileme su veće, a nepoznanice dublje. Sve kontroverze u interpretaciji liberala u Srbiji reflektiraju historijske kontroverze: shvatanje razdoblja bez isključivanja kulturno-historijskog aspekta, ekonomskih i političkih promjena i njihovog uticaja na nacionalne odnose u državi i njeno uređenje. O suštinskim razlikama u gledanjima na nacionalno pitanje, na Jugoslaviju i način na koji je ona jedino mogla funkcionirati kao zajednička, a ne kao srpska država, govori ova knjiga, kao i sačuvani izvori. Nikezićeva knjiga jeste pragmatičan korak na putu cjelovitijeg proučavanja reljefnih dionica, zbivanja i zakulisnih previranja na društveno-političkoj sceni u Srbiji i Jugoslaviji sedamdesetih godina XX stoljeća. ■

Safet Bandžović